

В.Д. БЕРНАЗ

канд. юрид. наук, доц.

Одеський юридичний ін-т Національного ун-ту внутрішніх справ

УДК 343.102:159.947.2

ТАКТИЧНЕ РІШЕННЯ СЛІДЧОГО В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ: КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуті питання формування, прийняття та реалізації тактичних рішень слідчого в умовах протидії розслідуванню.

Діяльність слідчого по розкриттю та розслідуванню злочинів можливо уявити як послідовний процес формування, прийняття та реалізації різних рішень. Її поліпшення стосовно процесів, пов'язаних з формуванням, прийняттям та реалізацією тактичних рішень, виступає об'єктивно-значущим аспектом забезпечення ефективності розслідування злочинів, особливо в ситуаціях активної протидії кримінальному судочинству.

Процеси прийняття та реалізації рішень слідчого досліджувались протягом тривалого часу. Окремі їх аспекти розглядалися ще у працях відомих юристів 19 століття, таких як Л.Е. Владимиров, О.Ф. Коні та інших. Значна увага приділялась також у працях вчених процесуалістів і криміналістів України Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, М.І. Бажанова, А.В. Іщенко, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевого, Н.І. Клименко, М.В. Костицького, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевича, В.О. Коновалової, В.С. Шепітько, а також вчених держав-членів СНД Р.С. Белкіна, А.М. Ларіна, І.М. Лузгіна, П.А. Лулінської, А.Р. Рагінова та інших. Однак вони розглядалися при дослідженні більш глобальних питань, і не в такому ракурсі.

Завдання оптимізації слідчої діяльності актуалізували питання про дослідження процесів прийняття та реалізації тактичних рішень слідчого, до того ж, сучасний стан їх досліджень характеризується лише розрізненими висловлюваннями супутнього плану [1, с.643], а в підручниках по юридичній психології тактичне рішення взагалі не знайшло свого висвітлення [2].

Відомо, що під час розслідування злочинів слідчому необхідно приймати множину процесуальних рішень різних по своїй природі, відповідно до характеру його діяльності. В юридичній літературі такі рішення класифікуються по змісту, призначенню, суб'єктам, часу, формі прийняття, протяжності дії, юридичній силі. Вони також бувають внутрішні і зовнішні, колективні і одноособові, такі які вступили і не вступили в законну силу [3, с.26]. Виділяють й основні і допоміжні рішення [4] та інші.

В нашому дослідженні представляє інтерес розвідка окремих аспектів особливостей формування прийняття та реалізації тактичних рішень.

Спочатку відмітимо, що слово "рішення" використовується у декількох значеннях. По-перше, це процес ви-

явлення й осмислення ситуації, яка склалась під час розслідування; це постановка цілей та визначення методів, засобів, шляхів вирішення задач досудового слідства. По-друге, це підсумок - результат вище зазначеної діяльності. І, врешті-решт, це висновок про необхідність виконання нових оперативно-розшукових чи слідчих дій.

В даній роботі під тактичним рішенням розуміється процес формування, прийняття та реалізації рішень. Це та частина діяльності по розслідуванню злочинів, яка направлена на змінювання слідчої ситуації в напрямку встановлення істини.

Тактичне рішення структурно складається із трьох обов'язкових елементів:

- 1) ціль, якою обумовлено прийняття тактичного рішення;
- 2) суб'єкт чи суб'єкти тактичного рішення;
- 3) засоби досягнення цілі [5, с.10].

Процес формування, прийняття та реалізації тактичного рішення, входячи в структуру слідчої діяльності, представляє собою цілісну систему, яка має свою логіку розвитку та закономірності і входить в цей вид діяльності як найважливіша ланка, займаючи центральне, ієрархічно головне місце, а з іншого боку – це основна, та найбільш складна задача. Тому функція вироблення рішень виконує головну структуроутворюючу роль в формуванні та реалізації слідчої діяльності на всіх стадіях кримінального процесу.

В діяльність щодо прийняття рішення також входять процеси осмислювання та оцінювання слідчої ситуації притаманних рішенням процесуальних задач, замислів протидіючих сил, можливостей слідства. З точки зору криміналістики - це визначення тактичного діяння, умов і засобів його досягнення, прогнозування результатів реалізації рішення, планування, контроль, самоконтроль. В цьому зв'язку прийняття тактичного рішення виступає як функція розслідування, в ході якої здійснюється організація використання знань різних наук, таких як кримінальне, кримінально-процесуальне право, управління, криміналістика, психологія та ін. Але з урахуванням специфіки, в основі тактичного рішення лежать, перш за все, знання криміналістики. При цьому завжди слід пам'ятати, що рішення формується, приймається і реалі-

зується людьми, тому основою такої діяльності є психічні властивості, стан і особливо психічні процеси (когнітивні, емоційні, вольові, мотиваційні) слідчого.

Підкреслимо також, що тактичне - поліфункціональне, воно завжди направлене на рішення задач із багатьма невідомими предметом доказування. Важливою психологічною особливістю рішення є й його обумовленість правовим статусом суб'єкта прийняття рішення. При цьому слід враховувати і те, що в ході цієї діяльності проявляється одна з основних закономірностей прийняття рішень – феномен часткового розходження нормативного з реальним варіантом індивідуального вибору [6, с.307]. Не можна не враховувати і те, що для процесу прийняття рішення характерна висока ступінь їх варіативності, змінності та залежності від слідчої ситуації, яка склалася на даний час розслідування.

Вищезазначене встановлює високу складність прийняття рішень, детермінованих поліфакторністю чинників, покладених в основу цього процесу, як об'єктивного так і "суб'єкт-суб'єктного" напрямку.

Тут праві ті вчені-криміналісти, які відзначають, що тактика з'являється там і тоді, коли слідчому протистоїть особа з протилежними інтересами [7, с.14]. У зв'язку з цим не повинно прийматися рішення без врахування впливу системи протидії розслідуванню. Це, передусім, відносини слідчого з учасниками процесу і, особливо, з суб'єктом, інтереси якого зачіпаються, і який, як правило, протидіє ходу кримінального судочинства. У цьому випадку такі дії особи, яка підозрюється в скоєнні злочину, повинні враховуватись в якості системообразуючого елемента в процесі формування, прийняття та реалізації рішення. Так, за даними В.С. Кузьмічова, у 80 % вивчених ним кримінальних справ, 90,7 % опитаних засуджених чинили протидію розслідуванню [8, с.16].

Зазначимо, що ця проблема лише частково привернула увагу криміналістів, але набула в останній час особливу актуальність та гостроту [9, с.229].

На підставі вивчення кримінальних справ про вимагання Р.М. Шехавцовим описані такі способи протидії розслідуванню:

а) *при створенні організованого злочинного формування*: 1) створення легальних, охоронних, торговельних, виробничих підприємств, засновниками, керівниками яких стають особи, котрі раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності й не потрапляли в поле зору підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю (14 випадків - 23 % від загальної кількості випадків); 2) вербування до складу ОЗФ осіб із числа раніше не судимих або не пов'язаних з іншими ОЗФ (37 - 61 %); 3) застосування членами ОЗФ методів конспірації своєї злочинної діяльності та кримінальних зв'язків (2 - 3 %);

б) *при вчиненні вимагання*: 1) повне або часткове знищення слідів злочину чи злочинця - слідів пальців рук, крові, одягу, у якому були одягнені злочинці, предметів одягу потерпілого, що залишилася на місці злочину, а також приналежних йому речей; відновлення первісної обстановки на місці злочину до його вчинення; знищення компрометуючих потерпілого документів, які стали підставою для вимагання (22 - 9 %); 2) маскуванню шляхом зміни зовнішності, голосу, штучного використання дефектів дикції, акценту (2 - 1 %); 3) здійснення психічного, фізичного впливу на потерпілих, щоб запобігти їх звер-

ненню до правоохоронних органів (166 - 72 %); 4) убивство потерпілого від вимагання (1 - 0,6 %); 5) приховування факту вимагання шляхом примушення потерпілого після передачі майна до складання розписки про борг вимагачам, який нібито має місце і для погашення якого це майно й було їм передане (2 - 1 %); 6) вчинення вимагання відносно осіб, які придбали кошти й матеріальні цінності протиправним шляхом, з метою запобігання їх зверненню до правоохоронних органів (2 - 1 %); 7) інсценування вчинення злочину потерпілим, за недонесення про яке в нього вимагаються гроші чи матеріальні цінності (4 - 2 %);

в) *у процесі розслідування вимагання* - у вивчених 102 кримінальних справах були встановлені такі способи перешкоджання розслідуванню вимагання: 1) свідомо неправдиві показання: свідків (15 %)¹, потерпілих (2 %), підозрюваних (обвинувачених) (71 %); 2) відмова від давання показань: свідками (3 %), потерпілими (2 %), підозрюваними (обвинуваченими) (33 %); 3) здійснення членами ОЗФ психічного впливу на потерпілих у ході розслідування кримінальної справи з метою схилення їх до давання неправдивих показань шляхом погроз їх життю і здоров'ю (5 %), знищення приналежного їм майна (1 %); 4) здійснення функціонерами ОЗФ фізичного впливу на потерпілих у ході розслідування кримінальної справи з метою схилення їх до давання неправдивих показань (2 %); 5) вчинення функціонерами ОЗФ психічного впливу на свідків у ході розслідування кримінальної справи з метою схилення їх до давання неправдивих показань шляхом знищення приналежного їм майна (1 %); 6) підкуп членами ОЗФ із метою схилення до давання неправдивих показань, відмови від давання показань потерпілих (4 %), свідків (1 %); 7) здійснення членами ОЗФ психічного впливу на слідчого шляхом погроз його життю і здоров'ю, його родичів з метою схилення його до закриття кримінальної справи (1 %); 8) убивство співучасників, підозрюваних керівником ОЗФ у їх зв'язках з правоохоронними органами (1 %); 9) перехід на нелегальне становище вимагачів (12 %); 10) організація і втеча з-під варті арештованих членів ОЗФ (1 %); 11) приховування злочинцями знарядь і засобів вчинення злочинів у створених схованках (5 %); 12) дача корумпованими посадовими особами правоохоронних органів незаконних і необґрунтованих вказівок про відмову в порушенні кримінальної справи (1%), про закриття кримінальної справи (3 %); 13) прийняття корумпованими посадовими особами правоохоронних органів незаконних і необґрунтованих процесуальних рішень у кримінальній справі про відмову в обранні запобіжного заходу тримання під вартою (1 %), про закриття справи (1 %); 14) звернення близьких родичів затриманих членів ОЗФ із заявою до прокуратури про вимагання хабара чи інших послуг, що нібито мало місце з боку осіб, які здійснюють розслідування кримінальної справи (1 %) [10, с.11-12].

При цьому протидія може бути безпосередньою або опосередкованою, тобто, через інших осіб. Вона припускає ту чи іншу форму відносин, яка в основному реалізується через спілкування суб'єкта протидії зі слідчим. Спілкування потребує реалізації трьох компонентів: перше-

¹ Тут і далі кількість випадків співпадає з показником відсотку.

тивного, комунікативного та інтерактивного. Перцептивна сторона – процес взаємного сприйняття, пізнання суб'єктів спілкування, встановлення взаєморозуміння; комунікативна – це обмін інформацією; інтерактивна – виражається в організації взаємодії.

Суб'єкт протидії впливає на слідчого, намагаючись сформулювати в ньому потрібну для себе думку, прагне отримати інформацію про хід розслідування, про задуми слідчого та водночас може передавати слідчому дезінформацію, прагне приховати, маскувати, змінити, фальсифікувати данні, необхідні слідству, нарешті, в інтерактивній частині може протидіяти, взаємодіяти, створювати конфлікти й т.д.

Це дає підстави стверджувати, що проблема формування, прийняття та реалізації тактичних рішень слідчого в умовах протидії розслідувань ще невичерпана. Для її розв'язання, як свідчать теоретичні та практичні розробки, недостатньо тільки криміналістичних засобів та методів. Необхідні інтегративні знання, тобто, більш інтенсивно використовувати можливості інших наук. І не випадково, що в криміналістичній тактиці на першому місці по використанню здобутків інших наук стоїть психологія. Тому ми вважаємо, що без належного психологічного супроводження подальше дослідження процесів прийняття та реалізації тактичних рішень слідчого не перспективне.

Синтез здобутків криміналістики і психології, на наш погляд, необхідний для розробки зазначеної проблеми для:

- 1) проектування діяльності слідчого;
- 2) дослідження процесів тактичного вибору, як найважливішого типу рішень слідчого;
- 3) визначення місця та ролі тактичних і процесуальних рішень в ієрархії психологічних механізмів регулювання діяльності слідчого;
- 4) встановлення значимості тактичних і процесуальних рішень в спільній діяльності в складі слідчо-оперативних груп;
- 5) розробки психологічних аспектів прийняття рішення слідчим в умовах протидії розслідуванню тактичного ризику;
- 6) розробки психологічної теорії діяльності слідчого;
- 7) раціоналізації психологічного забезпечення та підтримки цієї частини діяльності слідчого;
- 8) подальшого розвитку теорії і практики професійної підготовки слідчих;
- 9) ефективної організації системи професійного відбору - в аспекті схильності, здібності до тактичного та процесуального рішення.

При цьому слід визначитись, які проблеми будуть досліджувати криміналісти, які психологи, а що розробля-

тиметься сумісними зусиллями. Аналіз криміналістичної літератури свідчить, що, як правило, криміналісти і психологи проводять дослідження окремо, і таке положення не може привести до необхідних практиці розслідування злочинів ефективних розробок.

По проблемам психологічного супроводження криміналістичної тактики психологи повинні координувати свою роботу з криміналістами. Останнім належить розробляти завдання, які потребують психологічного розв'язання. І перші і другі консультують один одного. А найоптимальнішим варіантом, на наш погляд, є організація сумісних досліджень проблем тактики.

Саме тому, у цих обставинах стає очевидною дійсно фундаментальна значимість, яку має розробка проблем прийняття та реалізації рішень як для діяльності слідчого, так і для інших посадових осіб, що приймають участь в розслідуванні злочинів, задля оптимізації цієї діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учебное пособие. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
2. Коновалова В.Е. Правовая психология. –Харьков: Консум, 1997. –160 с.
3. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве, их виды, содержание, форма. –М.: Юрид. лит., 1976. –168 с.
4. Карнеева Л.М., Генрихов Г.М. Особенности оценки доказательств на разных этапах предварительного следствия // Сов. государство и право. -1996. -№ 8. -С.74-75.
5. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение. –Волгоград: Высш. шк. МВД СССР, 1988. –22 с.
6. Нормативные и дескриптивные модели принятия решений. –М.: Наука, 1981. –349 с.
7. Бахин В.П., Карпов К.С. Понятие и сущность криминалистической тактики // Современные проблемы криминалистики: Тр. Академии управления МВД России. –М., 1998. –С.9-19.
8. Кузьмичов В.С. Теория и тактика следственной деятельности. –К.: НТВ «Правник», 1997. –246 с.
9. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного следствия /Под ред. Т.В. Авярянновой, Р.С. Белкина. –М.: Новый Юрист, 1997. –400 с.
10. Шехавцов Р.С. Формы та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 /НАВСУ. -К., 2003. -20 с.

Надійшла до редколегії 14.01.2003

БЕРНАЗ В.Д. ТАКТИЧЕСКОЕ РЕШЕНИЕ СЛЕДОВАТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАССЛЕДОВАНИЮ: КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Рассмотрены вопросы формирования, принятия и реализации тактических решений следователя в условиях противодействия расследованию.

***

BERNAZ V.D. THE TACTICAL DECISION OF THE INSPECTOR IN CONDITIONS OF COUNTERACTION TO INVESTIGATION: CRIMINALISTICAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF RESEARCH
Questions of formation, acceptance and realization of tactical decisions of the inspector in conditions of counteraction to investigation are considered.